

УДК 94(477.83)

Михайло СЕНЬКІВ,

orcid.org/0000-0003-2297-0334

доктор історичних наук, професор Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) senkivolha@gmail.com

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА (1940 – поч. 50-х рр. XX ст.): ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена всебічному аналізу джерельного масиву до вивчення проблеми колективізації західноукраїнського села протягом 1940 – 1950-х рр. Зазначено, що усю джерельну базу дослідження умовно можна поділити на декілька груп: архівні матеріали, збірники документів, спогади та періодику. У висновках підкреслено, що осмислення архівних джерел, опублікованих праць, інших інформаційних матеріалів дає можливість ґрунтовно дослідити історію селянства 40 – поч. 50-х рр. XX ст..

Ключові слова: колективізація, західноукраїнські землі, джерела, архівні матеріали, збірники документів, спогади, періодика.

Лит. 54.

Mykhailo SEN'KIV,

PhD hab. (History), Professor of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Ukraine) senkivolha@gmail.com

THE COLLECTIVIZATION IN A WEST UKRAINIAN VILLAGE (the 1940s – the beginning of the 1950s): SOME ASPECTS OF SOURCE ANALYSIS

The article focuses on the analysis of research sources on the collectivization in a Western Ukrainian village during the 1940s–1950s. It should be mentioned that there are many unpublished documents and materials concerning the collectivization in villages of Western Ukraine. It has been shown that all sources can be subdivided into such groups: archival materials, documentary materials, memoirs and periodicals. As many sources are in different archives, thus a significant search should be done for a comprehensive study on the collectivization in a Western Ukrainian village in the specified period. Some sources are partially related to this problem, others should be still brought to light. Many documents need to be verified and some facts should be compared and they need a detailed analysis. In the conclusions it has been highlighted that the interpretation of archival materials, published works and other documentary materials gives an opportunity for a profound research of the history of the peasantry in the 1940s – beginning of the 1950s.

Key words: collectivization, village, Western Ukrainian lands.

Ref. 54.

Михаил СЕНЬКОВ,

доктор исторических наук, профессор Дрогобычского государственного педагогического
университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) senkivolha@gmail.com

КОЛЛЕКТИВИЗАЦИЯ ЗАПАДНОУКРАИНСКОГО СЕЛА (1940 – нач. 50-х гг. XX в.): ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Статья посвящена всестороннему анализу массива источников к изучению проблемы коллективизации западноукраинского села в течение 1940 – 1950-х гг. Отмечено, что всю базу источников исследования условно можно разделить на несколько групп: архивные материалы, сборники документов, воспоминания и периодика. В выводах подчеркивается, что осмысление архивных источников, опубликованных трудов, других информационных материалов дает возможность основательно изучить историю крестьянства 40 – нач. 50-х гг. XX в.

Ключевые слова: коллективизация, западноукраинские земли, источники, архивные материалы, сборники документов, воспоминания, периодика.

Лит. 54.

Постановка проблеми. Колективізація була засобом, за допомогою якого радянський тоталітаризм прагнув знищити український національно-визвольний рух, докорінно змінити на свою користь економічну, суспільно-політичну та соціально-психологічну ситуацію на селі, а в кінцевому підсумку – знівелювати його історичні особливості, впливовість української селянської традиції на суспільне життя та забезпечити необхідні передумови радянзації регіону загалом. Без глибокого аналізу колективізації та викликаних нею суспільних процесів неможливо зрозуміти суть багатьох сучасних проблем селянства.

Саме ці обставини та непрості проблеми пошуків українським народом шляхів виходу з гострої і тривалої соціально-економічної, політичної, морально-духовної кризи актуалізують потребу дослідження першопричин і наслідків колективізації. Життя нагально диктує відтворення правдивої картини одного з найбільш драматичних періодів історії України, коли волею більшовицьких вождів над головою українського селянина нависла смертельна загроза втрати не тільки соціального, а й національного феномену.

Аналіз досліджень. Відсутні спеціальні праці, присвячені вивченню джерел з історії колективізації західноукраїнського села. Частково ця проблема знайшла висвітлення у працях І. Біласа [1], Р. Подкура [35], М. Поліковського [36; 37], В. Сергійчука [46]. Комплексні дослідження джерельної бази з історії колективізації західноукраїнського села (1940 – поч. 1950-х рр.) не проводилися. На розв'язання цієї актуальної проблеми спрямована пропонується розвідка.

Мета статті – здійснити класифікацію та охарактеризувати джерельну базу дослідження колективізації західноукраїнського села у 1940 – на поч. 1950-х рр.

Виклад основного матеріалу. Усю джерельну базу дослідження умовно можна поділити на декілька груп: архівні матеріали, збірники документів, спогади та періодика.

Цінна джерельна інформація до історії колективізації західноукраїнського села (1940 – поч. 1950-х рр.) зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України), в державних архівах Волинської, Закарпатської, Рівненської, Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської і Чернівецької областей.

Головний корпус документів означеної проблеми зберігається у ЦДАГО України, зокрема у Ф. 2 (Рада Міністрів УРСР), Ф. 27 (Міністерство сільського господарства УРСР), Ф. 582 (Центральне статистичне управління при Раді Міністрів УРСР). У них містяться матеріали про утвердження радянської влади, структуру селянських господарств, спротив ОУН і УПА комунізації, репресивну та депортаційну політику тоталітарного режиму, його боротьбу з національним підпіллям, створення колгоспів, їх кількісний ріст, стан сільськогосподарського виробництва, його технічне оснащення, продуктивність землеробства і тваринництва, кадрову політику на селі, матеріальне становище селянства.

У ЦДАГО України Ф. 1 (Центральний комітет компартії України) є велика кількість документів періоду 1940 – 1950-х рр., які відображають політику більшовицької партії щодо західних областей у процесі становлення радянської влади, колективізації та боротьби з національно-визвольним рухом. Зокрема, матеріали конференцій, пленумів, активів і бюро обласних і районних комітетів компартії, довідки, доповідні записки, листування, звернення відображають методи і форми колективізації, засоби боротьби селянства проти тоталітарної системи.

Багато матеріалів з історії кооперативного розвитку на західноукраїнських землях автор віднайшов у фондах воєводських управлінь та повітових старост державних архівів Волинської, Львівської, Рівненської та Тернопільської областей. У згаданих фондах зберігаються звіти, рапорти, донесення, огляди воєводських управлінь і повітових старост про стан сільського господарства, будівництва, а також накази і розпорядження польських міністерств та відомств щодо реалізації аграрної реформи, звіти воєводських земельних та інших управлінь, що містять інформацію про різні аспекти розвитку кооперативного сектора тощо.

Вагомий фактологічний матеріал зібраний також у фондах окремих управлінь та старост. У цих фондах зберігаються статистичні дані про кількість промислових підприємств, зокрема й деяких кооперативних, довідки про їх власників, прейскуранти цін на основні товари, списки великих землевласників і підприємців, керівників кооперативних установ, військових і цивільних

осадників тощо. Документи цього змісту допомогли певною мірою відтворити деякі аспекти розвитку кооперативного руху в краї.

Особливий інтерес становлять фонди Міністерства сільського господарства, культури і освіти, Комітету профтехосвіти, Центрального статистичного управління, обласних управлінь статистики, освіти та сільського господарства, МТС, училищ механізації, сільськогосподарських шкіл, технікумів і ВНЗ. Матеріали конференцій, пленумів, активів і бюро обласних і районних комітетів компартії, довідки відображають політику щодо західних областей України в процесі становлення радянської влади, колективізації та боротьби з національно-визвольним рухом.

Опрацюванню також підлягають фонди обласних управлінь сільського господарства, освіти і культури, політвідділів МТС, міжобласних управлінь трудових резервів, обласних і районних Рад, їх виконкомів, обкомів та райкомів партії й комсомолу, технікумів і вузів західного регіону тощо. Наприклад, Ф. 1 (Львівське воєводське управління), Ф. П-3 (Львівський обком компартії України), Ф. Р-6 (Львівська міська Рада і її виконком), Ф. П-21 (Золочівський райком компартії України), Ф. П-66 (Львівський обком комсомолу), Ф. Р-165 (Львівське обласне управління сільського господарства), Ф. Р-221 (Львівська обласна Рада і її виконком), Ф. Р-772 (Львівська сільськогосподарська школа по підготовці голів колгоспів), Ф. Р-834 (Львівське міжобласне управління трудових резервів і підвідомчих йому закладів), Ф. Р-1338 (Управління культури виконкому Львівської обласної Ради), Ф. П-1643 (Політвідділ Грядівської МТС), Ф. Р-1805 (Новояричівська райрада і її виконком), Ф. Р-2022 (Дрогобицька облрада і її виконком), Ф. П-2752 (Політвідділ Неслухівської МТС), Ф. П-5001 (Дрогобицький обком компартії України) Державного архіву Львівської області; Ф. 1 (Воєводська команда двірцевої поліції), Ф. 36 (Луцьке повітове староств), Ф. 46 (Волинське воєводське управління), Ф. 158 (Луцьке міське управління), Ф. 198 (Волинське Українське об'єднання) Ф. П-1 (Волинський обком компартії України), Ф. П-6 (Горохівський райком компартії України), Ф. Р-32 (Волинське обласне управління сільського господарства), Ф. Р-420 (Управління культури виконкому Волинської обласної Ради) Ф. П-2318 (Політсектор Волинського обласного управління сільського господарства), Ф. П-2329 (Політвідділ Ковельської МТС) Державного архіву Волинської області; Ф. П-1. (Чернівецький обком компартії України), Ф. Р-4. (Чернівецьке обласне управління сільського господарства), Ф. П-1228 (Політвідділ Садгирської МТС), Ф. П-1253 (Політвідділ Сокирянської МТС), Ф. П-1503 (Політсектор Чернівецького обласного управління сільського господарства), Ф. Р-2329 (Управління культури виконкому Чернівецької обласної Ради) Державного архіву Чернівецької області.

Суттєво допомагають при вивченні колективізаційної політики стенографічні звіти та матеріали з'їздів, пленумів ЦК компартії України і ЦК КПРС, сесій Верховної Ради УРСР і Верховної Ради СРСР. Багато документів центральних партійних органів міститься в «Известиях ЦК КПСС», журналах «Исторический архив» та «Источник».

Цікаву інформацію містять звіти колгоспів Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської і Чернівецької областей за 1951 – 1960 рр., які зберігаються в архіві Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Статистичні збірники подають відомості про сільськогосподарське виробництво, урожайність, продуктивність тваринництва, структуру колгоспів, підготовку спеціалістів [2; 4, 64, 65; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 31; 32; 48]. Значна частина матеріалів до теми міститься у збірниках документів. Опубліковані за радянських часів [7; 8; 40; 41; 42; 43], вони, як і вищезгадані джерела, мають тенденційно підібрану інформацію, яка не суперечила офіційній ідеології, а тому вимагають обережного і критичного ставлення до себе.

Використанню підлягають збірники документів, що побачили світ у роки незалежності України. У збірнику В. Сергійчука «Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944 – 1953 рр.» [46] подаються документи і матеріали про національно-визвольну боротьбу, в т.ч. спротив ОУН і УПА сталінській колективізації. У тритомнику «Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.» (відповідальний редактор Ю. Сливка) [7; 8] містяться документи і спогади учасників подій про репресії, депортаційні акції, зокрема про насильне встановлення радянської влади та колгоспного ладу. Про репресії щодо селянства, інтелігенції, духовенства, інакомислячих, про політику русифікації, а також рух опору тоталітарному режиму є чимало документів

та матеріалів у збірниках «Культурне життя в Україні. Західні землі. 1939 – 1953 рр.» (відповідальний редактор Ю. Сливка) [13], «Літопис нескореної України» (відповідальний редактор Я. Лялька) [22; 23], «Національні відносини в Україні у XX ст.» (відповідальний редактор І. Курас) [34].

Значний інтерес викликають збірники документів і матеріалів, видані західною українською діаспорою, – П. Мірчука «Українська повстанська армія. Документи і матеріали 1942 – 1952 рр.» [24], «Літопис Української Повстанської Армії» [15; 16; 17; 18; 19; 20], «Українська інтелігенція під судом КГБ» [49], «Широке море України» [52], «Національне питання в СРСР» [33], «Українська суспільно-політична думка в 20 столітті» [50; 51] та інші.

Великий фактичний матеріал містять довідники і збірники документів, видані в Російській Федерації. Вони стосуються різних суспільно-політичних проблем, передовсім діяльності партійних і державних структур. Серед них варто виділити довідник «Система виправно-трудових таборів в СРСР. 1923 – 1960» [47], збірники: «Депортації народів СРСР (1930-ті – 1950-ті роки)» [6], «Лаврентій Берія. 1953» [21], «Військовополонені в СРСР. 1939 – 1956» [3], «Реабілітація як це було» [44] та інші.

Депортаційна політика польської влади щодо українців Закерзоння широко віддзеркалена у збірнику документів варшавського дослідника Є. Місило [54].

Важливим джерелом досліджуваної теми є спогади очевидців, у тому числі І. Кривуцького [12], А. Грущака [5], О. Крайківського [11], Д. Куняка [14], Н. Яхненка [53], І. Самчука [45] та інших. Вони не позбавлені певного суб'єктивізму, проте їх цінність полягає в тому, що в них зафіксовані такі факти і явища, про які не залишилося документальних свідчень.

У періодичних виданнях міжвоєнного періоду «Корпоративна республіка», «Господарсько-кооперативний часопис», «Кооперативне молочарство», «Кредитова кооперація», «Хліборобська молодь» та ін. публікувалися статті і наукові студії з історії, теорії, організації й практики кооперативного руху, біографічні нариси про визначних кооперативних мислителів і практиків, огляди і рецензії на нову кооперативну й загальну суспільно-економічну літературу. Поряд з відомими західноукраїнськими кооператорами (Ю. Павликовським, О. Луцьким, А. Жуком, К. Левицьким, І. Ольховим, І. Витановичем) дописувачами журналів були професори, доценти і лектори Української господарської академії, Українського вільного університету з Чехословаччини. Серед них такі кооперативні діячі: Ф. Щербина, Б. Мартос, О. Мицюк, В. Садовський, В. Доманицький, В. Січинський. З іноземних співпрацівників-кооператорів досить часто писав доктор В. Тотоміяц. Часописи друкували уривки творів теоретиків кооперативної справи: М. Туган-Барановського, Ш. Жіда, американського кооперативного ідеолога Дж. П. Ворбасса, д-ра Дж. Фоке, генерального секретаря Міжнародного кооперативного союзу Г. Мея, Дж. Раселя та ін.

Важливу основу джерельної бази досліджуваної проблеми складають опубліковані статuti багатьох кооперативних організацій.

Програмні документи ОУН, УГВР, публікації учасників визвольної боротьби, листівки ОУН і УПА віддзеркалюють політику повстанців щодо радянзації західноукраїнського села, зокрема колективізації сільського господарства [9; 10; 36; 38; 39]. Багато таких матеріалів автор почерпнув з часописів «Визвольний шлях», «Ідея і чин». У книзі використано також інформацію з тогочасних радянських газет, журналів, сучасної української періодики.

Висновки. Узагальнюючи, слід відзначити, що з історії селянства, зокрема колективізації західноукраїнського села збереглася велика кількість архівних та опублікованих документів і матеріалів. Для написання узагальнювального дослідження із питання колективізації західноукраїнського села 1940 – 1950-х рр. необхідно провести значну пошукову роботу, адже багато джерел зберігаються у різних архівах. Окремі з них частково стосуються цієї проблеми, інші мають фрагментарний характер і потребують нового інформаційного доповнення. Багато документів вимагали перевірки і зіставлення фактів, їх всебічного аналізу. Осмислення архівних джерел, опублікованих праць, інших інформаційних матеріалів дає можливість ґрунтовно дослідити історію селянства 40 – поч. 50-х рр. XX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953. Документи і матеріали. – К., 1994. – Кн. 2. – 684 с.
2. Валові збори і урожайність сільськогосподарських культур по Українській РСР. Статистичний збірник. – К., 1959. – 339 с.
3. Военнопленные в СССР. 1939 – 1956: Документы и материалы / Под. ред. М. М. Загорулько. – М., 2000. – 620 с.
4. Волинська область за роки Радянської влади. 1940 – 1966. Статистичний збірник. – Львів, 1969. – 316 с.
5. Грушак А. Волоща – отча земля / А. Грушак. – Дрогобич, 2001. – 340 с.
6. Депортации народов СССР (1930-е – 1950-е годы). Ч. 1. Документальные источники ЦГАОР СССР. – М., 1992. – 520 с.
7. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. – Львів, 1996. – Т. 1. 1939 – 1945 рр. – 540 с.
8. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. – Львів, 1998. – Т. 2. 1946 – 1947 рр. – 750 с.
9. Документи та матеріали. ОУН і УПА у Другій світовій війні // Український історичний журнал. – К., 1995. – №2. – С. 101–122.
10. Документи та матеріали. ОУН і УПА у Другій світовій війні // Український історичний журнал. – К., 1995. – №3. – С. 93–123.
11. Крайківський О. «Визволителі» / О. Крайківський. – Дрогобич, 1998. – 816 с.
12. Кривуцький І. «Де срібнолентний Сян пливе» / І. Кривуцький. – Львів, 2000. – 376 с.
13. Культурне життя в Україні. Західні землі. 1939 – 1953 рр. Документи і матеріали. – К., 1995. – Т. 1. – 750 с.
14. Куняк Д. Спогади нерозстріляного / Д. Куняк. – Львів, 1993. – 431 с.
15. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 9. – Торонто-Львів, 1982. – 635 с.
16. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 10. – Торонто-Львів, 1984. – 435 с.
17. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 12. – Торонто-Львів, 1989. – 635 с.
18. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 16. – Торонто-Львів, 1987. – 608 с.
19. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 19. – Торонто-Львів, 1992. – 359 с.
20. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 28. – Торонто-Львів, 1995. – 598 с.
21. Лаврентий Берия. 1953: Стенограмма июльского пленума ЦК КПСС и другие документы. – М., 1999. – 370 с.
22. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади / Відп. ред. Я. Лялька. – Львів, 1993. – Кн. 1. – 800 с.
23. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади / Відп. ред. Я. Лялька. – Львів, 1997. – Кн. 2. – 664 с.
24. Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942 – 1952 рр. Документи і матеріали. – Львів, 1991. – 320 с.
25. Народне господарство Української РСР (в 1957 р.). Статистичний збірник. – К., 1957. – 535 с.
26. Народне господарство Дрогобицької області. Статистичний збірник. – Дрогобич, 1958. – 220 с.
27. Народне господарство Львівської області в 1965 році. Статистичний збірник. – Львів, 1966. – 282 с.
28. Народне господарство Ровенської області. Статистичний збірник. – Львів, 1964. – 187 с.
29. Народне господарство Тернопільської області. Статистичний збірник. – Львів, 1962. – 280 с.
30. Народне господарство Української РСР в 1961 році. Статистичний щорічник. – К., 1962. – 751с.
31. Народне господарство Української РСР в 1964 році. Статистичний щорічник. – К., 1965. – 665с.
32. Народное хозяйство Украинской ССР. Статистический ежегодник. – К., 1989. – 472 с.
33. Национальный вопрос в СССР: Сборник документов. – Сучасність, 1975. – 750 с.
34. Національні відносини в Україні у XX ст. Збірник документів і матеріалів / За ред. І. Кураса. – К., 1994. – 559 с.
35. Подкур Р. За повідомленнями радянських спецслужб / Р. Подкур. – К.: Різний край, 2000. – 238 с.
36. Поліковський М. Вбивства, насильства та грабежі московських окупантів у Галичині в післявоєнні роки / М. Поліковський // Державність. – Львів, 1993. – №1. – С. 42–51.
37. Поліковський М. Окупаційний сталінський режим у Західній Україні після вигнання німецьких загарбників / М. Поліковський // Розбудова Держави. – 1994. – № 4. – С. 42–49.
38. Полтава П. Концепція самостійної України і основні тенденції розвитку сучасного світу / П. Полтава // Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942 – 1952. Документи і матеріали. – Львів, 1991. – С. 372–422.

39. Полтава П. Про наш плян боротьби за визволення України в теперішній обстановці / П. Полтава // Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942 – 1952. Документи і матеріали. – Львів, 1991. – С. 355–364.
40. Радянська Буковина. 1946 – 1970 рр. Документи і матеріали. – Ужгород, 1980. – 272 с.
41. Радянська Ровенщина. 1939 – 1959 рр. Документи і матеріали. – Львів, 1962. – 431 с.
42. Радянська Тернопільщина. 1939 – 1959 рр. Документи і матеріали. – Львів, 1986. – 237 с.
43. Радянське Прикарпаття. 1939 – 1959 рр. Документи і матеріали. – Ужгород, 1964. – 535 с.
44. Реабилитация: как это было: Документи Президиума ЦК КПСС и другие материалы. Март 1953 – февраль 1956. – М., 2000. – 750 с.
45. Самчук І. На білому коні. Спомин і враження / І. Самчук. – Вінніпег, 1972. – 180 с.
46. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944 – 1953 роках. Нові документи і матеріали / В. Сергійчук. – К., 1998. – 742 с.
47. Система исправительно-трудовых лагерей в СССР. 1923 – 1960: Справочник. – М., 1998. – 520 с.
48. Тваринництво Української РСР. Статистичний збірник. – К., 1960. – 251 с.
49. Українська інтелігенція під судом КГБ: Матеріали з процесів В. Чорновола, М. Мастиютка, М. Озерного та ін. – Нью-Йорк: Сучасність, 1970. – 246 с.
50. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали / Ред. Гунчак Т., Сольчаник Р. – Б.м.: Сучасність, 1983. – Т. 1. – 510. – (Бібліотека Прологу і Сучасности; ч. 157).
51. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали / Ред. Гунчак Т., Сольчаник Р. – Б.м.: Сучасність, 1983. – Т. 3. – 381 с. – (Бібліотека Прологу і Сучасности; ч. 157).
52. Широке море України: Документи самвидаву з України. – Париж-Балтимор, 1972. – 378 с.
53. Яхненко Н. Від бюро до Бригідок. Трохи спогадів з 1939 – 1941 рр. / Н. Яхненко. – Бералія – Мюнхен, 1986. – 260 с.
54. Misiło E. Akcja «Wisła». Dokumenty / E. Misiło. – Warszawa, 1993. – 520 s.

REFERENCES

1. Bilas I. Represywno-karalna systema v Ukraini. 1917 – 1953. Dokumenty i materialy. – K., 1994. – Kn. 2. – 684 s.
2. Valovi zbory i urozhainist silskohospodarskykh kultur po Ukrainskii RSR. Statystychnyi zbirnyk. – K., 1959. – 339 s.
3. Voennoplennye v SSSR. 1939 – 1956: Dokumenty y meteryaly / Pod. red. M. M. Zahorulko. – M., 2000. – 620 s.
4. Volynska oblast za roky Radianskoi vlady. 1940 – 1966. Statystychnyi zbirnyk. – Lviv, 1969. – 316 s.
5. Hrushchak A. Voloshcha – otcha zemlia / A. Hrushchak. – Drohobych, 2001. – 340 s.
6. Deportatsyy narodov SSSR (1930-e – 1950-e hody). Ch. 1. Dokumentalnye ystochnyky TsHAOR SSSR. – M., 1992. – 520 s.
7. Deportatsii. Zakhidni zemli Ukrainy kintsia 30-kh – pochatku 50-kh rr. Dokumenty, materialy, spohady. – Lviv, 1996. – T. 1. 1939 – 1945 rr. – 540 s.
8. Deportatsii. Zakhidni zemli Ukrainy kintsia 30-kh – pochatku 50-kh rr. Dokumenty, materialy, spohady. – Lviv, 1998. – T. 2. 1946 – 1947 rr. – 750 s.
9. Dokumenty ta materialy. OUN i UPA u Druhii svitovii viini // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – K., 1995. – №2. – S. 101–122.
10. Dokumenty ta materialy. OUN i UPA u Druhii svitovii viini // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – K., 1995. – №3. – S. 93–123.
11. Kraikivskyi O. «Vyzvoliteli» / O. Kraikivskyi. – Drohobych, 1998. – 816 s.
12. Kryvutskyi I. «De sribnolentnyi Sian plyve» / I. Kryvutskyi. – Lviv, 2000. – 376 s.
13. Kulturne zhyttia v Ukraini. Zakhidni zemli. 1939 – 1953 rr. Dokumenty i materialy. – K., 1995. – T. 1. – 750 s.
14. Kuniak D. Spohady nerozstrilianoho / D. Kuniak. – Lviv, 1993. – 431 s.
15. Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. T. 9. – Toronto-Lviv, 1982. – 635 s.
16. Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. T. 10. – Toronto-Lviv, 1984. – 435 s.
17. Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. T. 12. – Toronto-Lviv, 1989. – 635 s.
18. Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. T. 16. – Toronto-Lviv, 1987. – 608 s.
19. Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. T. 19. – Toronto-Lviv, 1992. – 359 s.
20. Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. T. 28. – Toronto-Lviv, 1995. – 598 s.
21. Lavrentyi Beryia. 1953: Stenogramma yiuolskoho plenuma TsK KPSS y druhye dokumenty. – M., 1999. – 370 s.

22. Litopys neskorenoi Ukrainy. Dokumenty, materialy, spohady / Vidp. red. Ya. Lialka. – Lviv, 1993. – Kn. 1. – 800 s.
23. Litopys neskorenoi Ukrainy. Dokumenty, materialy, spohady / Vidp. red. Ya. Lialka. – Lviv, 1997. – Kn. 2. – 664 s.
24. Mirchuk P. Ukrainska povstanska armii. 1942 – 1952 rr. Dokumenty i materialy. – Lviv, 1991. – 320 s.
25. Narodne gospodarstvo Ukrainskoi RSR (v 1957 r.). Statystychnyi zbirnyk. – K., 1957. – 535 s.
26. Narodne gospodarstvo Drohobyskoi oblasti. Statystychnyi zbirnyk. – Drohobych, 1958. – 220 s.
27. Narodne gospodarstvo Lvivskoi oblasti v 1965 rotsi. Statystychnyi zbirnyk. – Lviv, 1966. – 282 s.
28. Narodne gospodarstvo Rovenskoi oblasti. Statystychnyi zbirnyk. – Lviv, 1964. – 187 s.
29. Narodne gospodarstvo Ternopilskoi oblasti. Statystychnyi zbirnyk. – Lviv, 1962. – 280 s.
30. Narodne gospodarstvo Ukrainskoi RSR v 1961 rotsi. Statystychnyi shchorichnyk. – K., 1962. – 751 s.
31. Narodne gospodarstvo Ukrainskoi RSR v 1964 rotsi. Statystychnyi shchorichnyk. – K., 1965. – 665 s.
32. Narodnoe khoziaistvo Ukraynskoi SSR. Statystycheskyi ezhehodnyk. – K., 1989. – 472 s.
33. Natsyonalnyi vopros v SSSR: Sbornik dokumentov. – Suchasnist, 1975. – 750 s.
34. Natsionalni vidnosyny v Ukraini u KhKh st. Zbirnyk dokumentiv i materialiv / Za red. I. Kurasa. – K., 1994. – 559 s.
35. Podkur R. Za povidomlenniamy radianskykh spetssluzhb / R. Podkur. – K.: Riznyi kraj, 2000. – 238 s.
36. Polikovskiy M. Vbyvstva, nasylstva ta hrabezhi moskovskykh okupantiv u Halychyni v pisliavoienni roky / M. Polikovskiy // Derzhavnist. – Lviv, 1993. – № 1. – S. 42–51.
37. Polikovskiy M. Okupatsiinyi stalinskyi rezhym u Zakhidnii Ukraini pislia vyhnannia nimetskykh zaharbnikiv / M. Polikovskiy // Rozbudova Derzhavy. – 1994. – № 4. – S. 42–49.
38. Poltava P. Kontseptsiiia samostiinoi Ukrainy i osnovni tendentsii rozvytku suchasnogo svitu / P. Poltava // Mirchuk P. Ukrainska povstanska armii. 1942 – 1952. Dokumenty i materialy. – Lviv, 1991. – S. 372–422.
39. Poltava P. Pro nash plian borotby za vyzzvolennia Ukrainy v teperishnii obstanovtsi / P. Poltava // Mirchuk P. Ukrainska povstanska armii. 1942 – 1952. Dokumenty i materialy. – Lviv, 1991. – S. 355–364.
40. Radianska Bukovyna. 1946 – 1970 rr. Dokumenty i materialy. – Uzhhorod, 1980. – 272 s.
41. Radianska Rovenshchyna. 1939 – 1959 rr. Dokumenty i materialy. – Lviv, 1962. – 431 s.
42. Radianska Ternopilshchyna. 1939 – 1959 rr. Dokumenty i materialy. – Lviv, 1986. – 237 s.
43. Radianske Prykarpattia. 1939 – 1959 rr. Dokumenty i materialy. – Uzhhorod, 1964. – 535 s.
44. Reabylytatsiia: kak eto bylo: Dokumenty Prezyduma TsK KPSS y druhye materyaly. Mart 1953 – fevral 1956. – M., 2000. – 750 s.
45. Samchuk I. Na bilomu koni. Spomyn i vrazhennia / I. Samchuk. – Vinnipeh, 1972. – 180 s.
46. Serhiichuk V. Desiat buremnykh lit. Zakhidnoukrainski zemli v 1944 – 1953 rokakh. Novi dokumenty i materialy / V. Serhiichuk. – K., 1998. – 742 s.
47. Sistema ispravytelno-trudovykh laherei v SSSR. 1923 – 1960: Spravochnyk. – M., 1998. – 520 s.
48. Tvarynnystvo Ukrainskoi RSR. Statystychnyi zbirnyk. – K., 1960. – 251 s.
49. Ukrainska intelihentsiia pid sudom KHB: Materialy z protsesiv V. Chornovola, M. Mastiutka, M. Ozerneho ta in. – Niu-York: Suchasnist, 1970. – 246 s.
50. Ukrainska suspilno-politychna dumka v 20 stolitti: Dokumenty i materialy / Red. Hunchak T., Solchanyk R. – B.m.: Suchasnist, 1983. – T. 1. – 510. – (Biblioteka Prolohu i Suchasnosti; ch. 157).
51. Ukrainska suspilno-politychna dumka v 20 stolitti: Dokumenty i materialy / Red. Hunchak T., Solchanyk R. – B.m.: Suchasnist, 1983. – T. 3. – 381 s. – (Biblioteka Prolohu i Suchasnosti; ch. 157).
52. Shyroke more Ukrainy: Dokumenty samvydavu z Ukrainy. – Paryzh-Baltymor, 1972. – 378 s.
53. Iakhnenko N. Vid biura do Bryhidok. Trokhy spohadiv z 1939 – 1941 rr. / N. Yakhnenko. – Beralia – Miunkhen, 1986. – 260 s.
54. Misiło E. Akcja «Wisła». Dokumenty / E. Misiło. – Warszawa, 1993. – 520 s.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2017 р.